

Kovida Shloka #24 - Raghuvamsham Sarga 2 - Shloka 69

Links to the lecture and the class notes

1. Link to YouTube lecture on this shloka by Smt. Vidhya –
<https://www.youtube.com/watch?v=zd6XUurnSiM>
2. Link to the YouTube playlist for Smt. Vidhya Ramesh's classes on the shlokas present in Kovida
- https://www.youtube.com/playlist?list=PLTWf5ZhGT361XPz_ZVFu6docp_PVxfRbF
3. Link to the YouTube playlist for Smt. Vidhya Ramesh's classes on all shlokas in Sarga 2 - <https://www.youtube.com/playlist?list=PLTWf5ZhGT362dCx4-a-wqb7f7B-Fj1SKU>
4. Link to the notes from Smt. Vidhya Ramesh's classes on all shlokas in Sarga 2 -
<https://nivedita2015.wordpress.com/video-kalidasas-raghuvamsham-second-sarga-vidhya-ramesh/>
<https://nivedita2015.wordpress.com/video-kalidasas-raghuvamsham-second-sarga-vidhya-ramesh2/>
<https://nivedita2015.wordpress.com/video-kalidasas-raghuvamsham-second-sarga-vidhya-ramesh3/>

Class notes for this shloka

69. श्लोकः

मूलपाठः

स नन्दिनीस्तन्यमनिन्दितात्मा सद्वत्सलो वत्सहुतावशेषं ।

पपौ वसिष्ठेन कृताभ्यनुज्ञः शुभ्रं यशो मूर्तमिवातितृष्णः ॥ २.६९ ॥

पदच्छेदः

सः, नन्दिनीस्तन्यम्, अनिन्दितात्मा, सद्वत्सलः, वत्सहुतावशेषम्, पपौ, वसिष्ठेन, कृताभ्यनुज्ञः, शुभ्रम्, यशः, मूर्तम्, इव, अतितृष्णः

अन्वयार्थः

- अनिन्दितात्मा= अगर्हितस्वभावः
- सद्वत्सलः= सज्जनेषु प्रेमवान्
- वसिष्ठेन कृताभ्यनुज्ञः सः= वसिष्ठगुरुणा कृतानुमतिः दिलीपराजः
- वत्सहुतावशेषम् = वत्सपीतस्य हुतस्य च अवशिष्टम्
- नन्दिनीस्तन्यम् = धेनुक्षीरम्
- शुभ्रं मूर्तं यशः इव= शुक्लां मूर्तिमतीं कीर्तिम् इव
- अतितृष्णः (सन्)= अतिपिपासितः सन् (आशावान् भूत्वा)
- पपौ= अपिबत्

अन्वयः

अनिन्दितात्मा सद्वत्सलः वसिष्ठेन कृताभ्यनुज्ञः सः वत्सहुतावशेषं नन्दिनीस्तन्यं शुभ्रं मूर्तं यशः इव अतितृष्णः (सन्) पपौ ।

अन्वयरचना

- पपौ
 - कः पपौ ? सः
 - कीदृशः सः ? अनिन्दितात्मा
 - पुनः कीदृशः सः ? सद्वत्सलः
 - पुनः कीदृशः सः ? कृताभ्यनुज्ञः
 - केन कृताभ्यनुज्ञः ? वसिष्ठेन
 - कथम्भूतः सन् पपौ ? अतितृष्णः (सन्)
 - किं पपौ ? नन्दिनीस्तन्यम्
 - कीदृशं नन्दिनीस्तन्यम् ? वत्सहुतावशेषम्
 - किमिव पपौ ? यशः इव
 - कीदृशं यशः ? मूर्तम्
 - कीदृशं मूर्तम् ? शुभ्रम्

तात्पर्यम्

गुरोः वसिष्ठस्य अनुमतिं प्राप्य अगर्हितः सज्जनानुरागी दिलीपराजः वत्सपीतावशिष्टं हुतावशिष्टं च नन्दिन्याः औधस्यं नितरां तृषितः सन् अपिबत् । दिलीपस्य अक्षुण्णं यशः एव मूर्तं धवलं क्षीररूपं प्राप्तवत् इव प्रतिभाति स्म ।

पदविवरणम्

- अनिन्दितात्मा
 - निन्दितः = निन्दा अस्य सञ्जाता इति
 - अनिन्दितः = न निन्दितः
 - अनिन्दितात्मा= अनिन्दितः आत्मा (स्वभावः) यस्य सः
- सद्वत्सलः=सत्सु वत्सलः
- कृताभ्यनुज्ञः= कृता अभ्यनुज्ञा यस्य सः

- वत्सहुतावशेषम्
 - वत्सहुते = वत्सः च हुतं च ।
 - वत्सहुतावशेषम् = वत्सहुतयोः अवशेषं वत्सहुतावशेषं, तत् ।
- नन्दिनीस्तन्यम्
 - स्तने भवं स्तन्यम् ।
 - नन्दिनीस्तन्यम् = नन्दिन्याः स्तन्यम्
- अतितृष्णः = अतिशयिता तृष्णा यस्य सः
- पपौ = पा “पा पाने”, लिट्., प्र.पु., ए.व. । लटि. पिबति ।

अन्यविषयाः

- शुभ्रं मूर्तं यशः इव पपौ
 - “यशसि धवलता वर्ण्यते हासकीर्त्योः”
- वत्सलः
 - वत्सांसाभ्यां कामबले ५/२/९८ इति सूत्रेण लच् प्रत्ययः।
 - वत्सम् = कामः इत्यस्मिन् अर्थे प्रयुज्यमानः ।
 - अंसः = बलम् इत्यस्मिन् अर्थे प्रयुज्यमानः ।
 - ‘वत्स’ च ‘अंस’ च इत्येतौ शब्दौ लच् प्रत्ययं प्राप्नुतः ।
 - वत्सलः = कामवान् । अंसलः = बलवान् ।

सन्धिः

- स नन्दिनीस्तन्यम् = सः नन्दिनीस्तन्यम् । [विसर्गसन्धिः लोपः](#) ।
- सद्वत्सलो वत्सहुतावशेषम् = सद्वत्सलः वत्सहुतावशेषम् । [विसर्गसन्धिः उकारादेशः](#), [गुणसन्धिः](#) ।
- यशो मूर्तम् = यशः मूर्तम् । [विसर्गसन्धिः उकारादेशः](#), [गुणसन्धिः](#) ।
- इवातितृष्णः = इव अतितृष्णः । [सवर्णदीर्घसन्धिः](#) ।

छन्दः

- वृत्तम् - उपजातिः । इन्द्रवज्रा उपेन्द्रवज्रा च इति वृत्तद्वयमपि त्रिष्टुब्भेदान्तर्भूतम् । विस्तरेण ज्ञातुं प्रथमश्लोकं वा अत्र वा <https://niveditawordpress.com/chandas-2/#upajaatih> पश्यतु ।

Word-Meaning

- सः = He, Dileepa,

- अनिन्दितात्मा = one of unblemished (अनिन्दिता) character (आत्मन्)
- सद्वत्सलः = one who is kind (वत्सल) to the virtuous (सत्)
- कृताभ्यनुज्ञः = one who has (कृत) been permitted (अभ्यनुज्ञा)
 - वसिष्ठेन = by Vasishtha
- अतितृष्णः (सन्) = being one who is extremely thirsty
- पपौ = drank
- नन्दिनीस्तन्यम् = the milk (स्तन्य) of Nandinee (नन्दिनी)
 - वत्सहुतावशेषम् = that which was remaining (अवशेष) after the calf (वत्स) and the homa (हुत)
- इव = as though it was
- शुभ्रं मूर्तं यशः = his spotless (शुभ्र) fame (यशस्) embodied (मूर्त)